

Primo Levi

VAS

Székács Vera fordítása

A Kémiai Intézet falain kívül éjszaka volt, Európa éjszakája: Chamberlain rászedetten tért haza Münchenből, Hitler egyetlen puskalövés nélkül vonult be Prágába, Franco térdre kényszerítette Barcelonát, és Madridban ütött tanyát. A fasiszta Olaszország, a kisebb kaliberű kalóz elfoglalta Albániát, és a közeli katasztrófa fenyegetése tapadó harmatként sűrűsödött össze a házakban és az utcákon, az óvatos beszélgetésekben és a szunnyadó lelkiismeretekben.

De azok mögé a vastag falak mögé nem hatolt be az éjszaka: maga a fasiszta cenzúra, a rezsím mesterműve tartott minket távol a világtól, az altatásos álom fehér régiójában. Vagy harmincunknak sikerült átjutnia az első vizsgák magasra tett mércéin, és bekerülnie a másodév kvalitatívanalízis-laboratóriumába. Olyan megilletődötten léptünk be a gőzökkel teli, nagy, sötét terembe, mint aki Isten Házába lép. Az előző laboratóriumi gyakorlat, melyen a cinkkel foglalkoztunk, most gyerekjátéknak tűnt, mint a főzőcskézés: valami, így vagy úgy, de mindig kijött, ha csak egy csipetnyi mennyiségben, ha csak szennyezett is: kontárnak kellett lenni vagy örök akadékoskodónak ahhoz, hogy valaki magnézitból ne tudjon előállítani magnézium-szulfátot vagy brómból kálium-bromidot.

Itt nem: itt már nem babra ment a játék, a Materia-Materrel, a zord anyával való szembesülés nagyobb megpróbáltatás volt, valóságos közelharc. Délután két órakor az aszkéta külsejű, szórakozott D. professzor mindegyikünknek átadott egy grammot valami porból, pontosan kimérve: másnap el kellett végezni a por kvalitatív analízisét, vagyis meghatározni, hogy milyen fémek és nemfémek vannak benne. Még hozzá írásban, jegyzőkönyv formájában, igenekkel és nemekkel, mert kételyeknek és bizonytalanságnak nem volt helye: felnőtteknek való, felelősségteljes feladat, melyre a fasiszta nem készített fel minket, és melynek kellemesen száraz és tiszta illata volt.

Voltak könnyű és nyílt, rejtőzködésre képtelen elemek, mint a vas meg a réz; és voltak alattomos bujkálók, mint a bizmut meg a kadmium. Létezett egy módszer, egy régóta kidolgozott, aprólékos és bonyolult kutatási szisztéma, afféle gereblye és úthenger, amely elől (elméletben) semmi sem tudott kitérni, de én inkább a magam útjára akartam rátalálni, lépésről lépésre, a mozgóháború villámgyors rajtaütéseivel az állóháború kimerítő manőverezése helyett: kiszublimálni a higanycseppeket, a nátriumot kloridjaként kristályosítani, és a mikroszkóp alá tett tárgylemezen felismerni. Így vagy úgy, de itt az anyaggal való kapcsolatunk megváltozott, dialektikussá vált: vívás volt, kétszemélyes asszó. Két egyenlőtlen ellenfél: egyfelől a faggató, a még ügyetlen, pelyhes kémikus, oldalán az Autenrieth-féle analitikai sillabusszal, egyetlen szövetségével (mert D., akit gyakran segítségül hívtunk a nehezebb esetekben, szigorúan fenntartotta a semlegességét, vagyis nem volt hajlandó véleményt mondani: bölcs magatartás, mivel aki véleményt mond, tévedhet is, márpedig egy tanárnak nem szabad tévednie); másfelől, akitől a talányok megválaszolását vártuk, az Anyag, sunyi lustasá-

gával, ősoregen, mint a mindenség, csalafintaságának kimeríthetetlen tárházával, ünnepélyesen és megfoghatatlanul, mint a Szfinx. Akkoriban kezdtem németül tanulni, és elbűvölt az Urstoff szó (ami elemet jelent, szó szerint: őanyagot), különösen első tagja, az Ur, mely az őseredetet, egy térben és időben mérhetetlen távolságra lévő kezdetet fejez ki.

Itt sem akadt senki, aki sok szót fecsért volna arra, hogy megtanítson henniünker a savak, a maró anyagok, a tűz és a robbanások elleni védekezésre: úgy látszik, az Intézet rideg szellemében a természetes kiválasztódásra bízták, hogy az döntse el, kik a legalkalmasabbak a fizikai és szakmai túlélésre. Elszívófülke kevés volt; a módszeres analízis során, a tankönyv útmutatásai szerint, mindegyikünk teljes lelki nyugalommal, nagy mennyiségű sósavat és ammóniát gőzölgötetett ki a szabad levegőbe, amiért is a laboratóriumot folytonosan sűrű, ezüstszerű ammónium-kloridköd ülte meg, mely parányi, csillogó kristályszemekben rakódott le az ablaküvegeken. A dögletes bűzű kénsavas kamrát intimitásra vágyó párok látogatták, vagy magányos lelkek uzsonnázóhelye volt.

A sűrű gőzön át és a buzgó tevékenység csöndjében egyszer csak egy piemonti hang csendült a fülünkbe: „Nuntio vobis gaudium magnum. Habemus ferrum.” 1939 márciusa volt, és alig néhány napja majdnem ugyanezekkel az ünnepélyes szavakkal („Habemus Papam”) zárult le az apostoli konklávé, mely Péter trónjára emelte Eugenio Pacelli bíborost, aki sokakban keltett reménységet, hiszen valamiben vagy valakiben mégiscsak reménykedni kell. És kinek a szájából hangzottak el ezek a szentségtörő szavak? Éppen a csendes Sandróból.

Sandro magányos ember volt köztünk. Középtermű, sovány, de izmos fiú volt, és még a leghidegebb napokon sem hordott kabátot. Elnyúlt bársony térdnadrágban és nyersgyapjú térdzokniiban járt az egyetemre: néha valami fekete zekét is fölvetett, amelyről mindig Renato Fucini jutott eszembe. Nagy, kerges keze volt, csontos és elrajzolt profilja, napbarnította arca és alacsony homloka a rövidre nyírt kefefrizura alatt; a parasztnok hosszú, lomha lépteivel járt.

Egy-két hónapja vezették be a faji törvényeket, és magam is kezdtem elszigetelődni. Keresztény társaim jól nevelt emberek voltak, se köztük, se a tanáraim közt nem akadt olyan, aki egy ellenséges szóval vagy gesztussal illetett volna, de éreztem, hogy eltávolodnak tőlem, és, egy ősi magatartásmintát követve, én is eltávolodtam tőlük; minden pillantást, amit egymással váltottunk, egy parányi, de észrevehető szemvillanás követett: a gyanakvás és a bizalmatlanság szemvillanása. Mit gondolsz rólam? Mi vagyok én a te szemedben? Ugyanaz, aki fél évvel ezelőtt voltam, egyenrangú társad, csak éppen nem járok misére, vagy a zsidó, aki „köztetek és rajtatok ne nevesse”?

Azt vettem észre, nagy meglepetésemre és örömömbre, hogy Sandro és köztem valami születőben van. Nem két egymáshoz közel álló ember barátsága, egyáltalán nem: viszont eltérő származásunk miatt bővében voltunk a „csereárunak”, mint két kereskedő, akik messzi tartományokból jövet találkozhatnak össze, és egyikük sem járt azokon a helyeken, ahol a másik. De nem is a húszévesek szokásos, túláradó bizalmassága volt: Sandróval idáig soha nem jutottam el. Hamar meggyőződtem róla, hogy nagylelkű, szellemes, kitartó és bátor, sőt egy kis hetykeség is van benne, de olyan zárkózott és vadóc természete volt, hogy bár abban az életkorban voltunk, amikor az embernek az kell, azt súgják az ösztönei, és a szemérmertlensége is megvan hozzá, hogy mindabba, ami a fejében meg egyebütt bizsereg, valaki mást is beavasson (és ez az életkor sokáig eltarthat, de az első komoly nőüggyel véget ér), semmi nem látszott ki tartózkodásának

burka alól, semmi, ami betekintést adna belső világába, pedig éreztem, hogy gazdag és intenzív lelki életet él, legfeljebb olykor egy-egy drámaian kurta utalás. Sandro olyan volt, mint a macskák, melyekkel évtizedeket is leélhet az ember, de egyszer sem engedik meg, hogy bepillantsunk szent és sérthetetlen bundájuk alá.

Sok engedményt kellett tennünk egymásnak. Mondtam neki, hogy olyanok vagyunk, mint egy kation meg egy anion, de Sandrón nem látszott, hogy méltányolta volna a hasonlatot. Az ivreai hegyek közt született, azon a szépséges és mostoha tájon; az apja kőműves volt, ő pedig nyaranta elment pásztornak. Nem lelkipásztornak, hanem birkapásztornak, és nem holmi fennkölt árkádiai nosztalgiából vagy különcségből, hanem jókedvűből, a föld és a fű iránti szeretetéből, mert nagy szíve így diktálta. Különleges mimikai tehetsége volt, és amikor tehenekről, tyúkokról, birkákról és kutyákról beszélt, átváltozott, utánozta a nézésüket, a mozgásukat, a hangjukat, vidám lett, és szinte átlényegült állattá, mint egy varázsló. Növényekről és állatokról mesélt, de a családjáról alig. Még kisfiú volt, amikor meghalt az apja; egyszerű és nincstelen emberek voltak, és mivel a fiuknak fogott a feje, úgy határoztak, hogy kitaníttatják, keressen a családnak; ő piemonti komolysággal, de lelkesedés nélkül ment bele a dologba. Úgy járta végig a hosszú gimnáziumi-líceumi utat, hogy a lehető legkisebb erőfeszítéssel a lehető legtöbbet hozta ki magából: nem érdekelte Catullus és Descartes, az érdekelte, hogy átmenjen a vizsgákon, és vasárnaponként mehessen síelni vagy hegyet mászni. Azért választotta a vegyészetet, mert az jobbnak látszott, mint a többi szak: olyan mesterségnek, amely látható és kézzelfogható dolgokkal foglalkozik, olyan kenyérkeresetnek, amely nem annyira fárasztó, mint ha elmenne asztalosnak vagy földművesnek.

A fizikát már együtt tanultuk, és Sandro elképedve hallgatta, amikor megpróbáltam kifejtetni neki néhányat az akkortájt fejemben kavargó eszmék sokaságából. Hogy az Ember nemessége, melyet száz évszázad megpróbáltatásai és tévedései árán vívott ki magának, abban nyilvánul meg, hogy úrrá lett az anyagon, és én azért iratkoztam be a vegyészetre, hogy hű maradjak ehhez a nemes emberi eszményhez. Hogy az anyagot azzal győzzük le, ha megértjük, és azért kell megértenünk, hogy megértsük a világegyetemet és önmagunkat; és hogy éppen ezért Mengyelejev periódusos rendszere, melyet azokban a hetekben kezdtünk igazából áttekinteni, tulajdonképpen egy költemény, nagyobb és megrendítőbb, mint bármelyik vers, amit a gimnáziumban tanultunk: sőt, ha úgy vesszük, még rímei is vannak! S ha keresné a hidat, a hiányzó láncszemet az frott világ és a dolgok világa között, nem kéne messzire mennie: ott van az Autenriethben, azokban a mi füstös laboratóriumainkban meg a jövő mesteriségünkben.

Végül és mindenekelőtt: ő, aki nyílt és tisztességes fiú, nem érzi a fasiszta igazságok eget betöltő büztét, nem tartja gyalázatnak, hogy azt kívánják a gondolkodó emberektől: gondolkodás nélkül higgyenek? Nem érez undort a sok dogma iránt, a sok be nem bizonyított állítás iránt, a sok imperatívus iránt? De igen: akkor hogyhogy nem érzi meg azt a bizonyos újfajta fensőséget és méltóságot mindabban, amit tanulunk, hogyhogy nem gondol rá, hogy a kémia és a fizika, amellyel táplálkozunk, azon túl, hogy életfontosságú tápanyagok, a fasiszmusnak azok az ellenszerei, amelyek után mindketten vágyakozunk, mert világosak, körülhatárolhatóak, és minden részletükben ellenőrizhetőek, nem pedig csupa hazugság és üres locsogás, mint az újságok és a rádió?

Sandro csak hallgatott, gúnyos figyelemmel, és mindig megvolt az az egy-két udvarias és hüvös szava, amellyel visszarántott a földre, amikor már átlendültem a retorikába: de valami érlelődni kezdett benne (és biztosan nemcsak az én hatásomra: sorsdöntő események hónapjait éltük), valami, ami nagyon felkavaró volt számára, mert valami új és mégis ősrégi dolog volt. Ő, aki addig csak Salgarit, Londont és Kiplinget olvasott, egyszer csak falni kezdte a könyveket: mindent megemésztett, és mindenre emlékezett, és minden önmagától beépült benne egy új életfelfogásba; egyúttal rákapcsolt a tanulásra, átlaga 21-ről 29-re ugrott. Ugyanakkor, önkéntelen hálából és talán azért is, hogy revánsot vegyen, ő is elkezdett foglalkozni a neveléssel, és értésemre adta, hogy nincs megelegedve velem. Lehet, hogy igazam van: lehet, hogy az Anyag a mi legjobb tanítómesterünk, sőt talán jobb híján még a politikai iskolánk is; de ő egy másfajta anyagot, egy másfajta tanítómestert tud mutatni nekem: nem a kvalitatív analízis porait, hanem az igazi, a valóságos és időtlen Urstoffot, a közeli hegyek szikláit és jegét. Egykettőre bebizonyította: nincs valami sok jogom rá, hogy az anyagról beszéljek. Miféle kapcsolatom van nekem Empedoklész négy elemével, mi közöm hozzájuk? Be tudok gyújtani egy kályhába? Át tudok gázolni egy hegyi patakon? Átéltem már egy vihart fenn a hegyekben? Láttam-e már csírázó magot? Nem, tehát öneki is van valami életfontosságú tanítanivalója.

Elválaszthatatlan barátok lettünk, és számomra egy *láz* időszak vette kezdetét. Sandro olyan volt, mintha vasból lett volna, de közte és a vas közt régi családi kötelékek is voltak: őseinek ősei, így mondta, üstfoltosók („magnin”) és kovácsok („fré”) voltak a canavai völgyekben, szénfűtésű kohóban szögeket gyártottak, vaspántokkal szekérekerekeket abroncsoztak, süketüléssig kalapálták a lemezeket; ő pedig, amikor a sziklafalon megpillantotta a vas piros ereit, úgy érezte, mintha régi jó barátokkal találkozna. A száraz teleken felkötötte a sítalpakat a biciklijére, kora reggel elindult, és addig ke-rekezett, amíg havat nem talált, egy fillér nélkül, egyik zsebében egy articsóka, a másikban egyéb zöldségek; estig haza se ment, vagy másnap reggelig, ilyenkor egy szénapadláson aludt meg valahol, és minél több vihart vészelt át, minél jobban éhezett, annál jobb kedvű volt, annál jobban érezte magát.

Nyáron, ha egyedül vágott neki a hegyeknek, a kutyáját is magával vitte, társaságnak. Egy kis sárga korcs volt, és mindig olyan megalázott képet vágott; ahogy Sandro elmesélte, a maga sajátos mimikájával el is játszva az állattörténetet, kölyökkutya korában sajnálatos afférja támadt egy nőtény macskával. Túl közel merészkedett az újszülött kismacskákhoz, a nőtény macska megharagudott rá, fújni kezdett, és felborzolta a szőrét; a kölyökkutya még nem tudta, hogy mit akar ez jelenteni, és bambán ott maradt. A macska fölugrott, megkergette, utolérte, és belekarmolt az orrába: a kutyának ez olyan trauma volt, hogy nem tudta kiheverni. Úgy érezte, hogy megfosztották a becsületétől; Sandro készített egy rongylabdát, elmagyarázta neki, hogy az egy macska, és minden reggel odanyomta elé, hogy azon torolja meg a rajta esett sérelmet, amíg vissza nem szerzi kutyabecsületét. A hegyekbe is terápiai céllal vitte magával Sandro: hogy a kutya kapcsolódjon ki; rákötötte egy kötél végére, magát pedig a másikra, biztonságosan ráfektette a kutyát egy kis kiugrásra, aztán megindult fölfelé; mikor elfogyott a kötél, óvatosan húzni kezdte a kutyát, az meg beletanult a dologba, és orral az égnek, négy lábát a szinte függőleges sziklafalnak támasztva mászott fölfelé, halk ugatással, mintha álmodna.

Sandro nem annyira technikás, mint inkább ösztönös hegymászó volt, a kezének erejében bízott; a kiugrásoknál, melyekbe belekapaszkodott, csúfondárosan üdvözöl-

te a szilikátot, a mészkövet és a magnezitet, melyeknek felismerésére az ásványtan-órákon tanították meg. Azt a napot, amelyen nem merítette ki valami módon az energiatartalékait, elveszett napnak tekintette; ha sikerült neki, a szeme is élénkebb volt; arra is megtanított, hogy ha valaki ellustul, zsírréteg rakódik le a szeme mögött, ami árt az egészségnek: ha megerőltetjük magunkat, a zsír felszívódik, a szem hátrább húzódik a szemüregben, és jobban látunk.

A saját dolgairól igen szűkszavúan beszélt. Nem tartozott azok közé, akik azért csinálnak valamit, hogy aztán elmesélhessék (mint én): nem szerette a nagy szavakat, egyáltalán, a szavakat. Úgy látszik, nemcsak hegyet mászni, de beszélni se tanította senki; úgy beszélt, ahogy senki más, a leglényegesebb szavakra szorítkozott.

Ha kellett, harminc kilót is elcipelt a hátizsákjában, de rendszerint anélkül kelt útra: a zsebeiben minden elért, mint mondtam, mindenféle zöldség, egy darab kenyér, a bicskája, néha az agyonnyúzott Cai-útikalauz és egy gombolyag drót – ez utóbbi mindig volt vele, arra az esetre, ha valamit gyorsan meg kell javítani. Az útikalauzt egyébként nem azért vitte magával, mert hitt benne, hanem azért, mert nem hitt. Nem vette igénybe, mert bilincznek érezte, sőt nemcsak annak, hanem valamiféle torzszülöttnek, a hó, a kő és a papír ocsmány hibridjének. Azért vitte magával a hegyekbe, hogy szidhassa, boldog volt, ha valami tévedést tudott rábizonyítani, akár a saját meg a hegy-mászótársai kárán is. Két napig is képes volt egyfolytában és evés nélkül gyalogolni, vagy annyit enni, mint három ember, és úgy vágni neki az útnak. Neki minden évszak jó volt. A tél a sielésre, de nem a jól felszerelt, divatos helyeken – azokat gúnyos lenézéssel elkerülte; mivel ahhoz szegények voltunk, hogy fókabőrt vegyünk a felmenetre, megtanított rá, hogy magam varrjam össze a durva kendervászonarabokat, ezeket a spártai sportkellékeket, melyek megszívták magukat vízzel, aztán olyan keményre fagytak, mint a tőkehalak, és lesiklászor a derekunkra kellett kötnünk őket. Úttalan utakon kellett utánagázolnom a derékig érő friss hóban, ember nem járta helyeken, olyan ösvényeken, melyeken ő egy vadember ösztönével igazodott el. Nyáron sziklamélyedésről sziklamélyedésre, hogy belerészegedjünk a napfénybe, az erőlködésbe és a szélbe, és hogy olyan sziklákön horzsoljuk véresre ujjaink begyét, melyeket még nem érintett emberkéz; de nem a híres hegycsúcsokon, nem is azért, hogy rekordokat állítsunk fel: az ilyesmi nem érdekelte. Az érdekelte, hogy megismerje a saját határait, megmérje és tökéletesítse magát; s ezenfelül valami homályos ösztön azt súgta neki, hogy fel kell készülnie (és engem is fel kell készítenie) a vas időkre, melyek hónapról hónapra közeledtek.

Sandrot látni fenn a hegyekben olyan élmény volt, hogy kibékültem a világgal, és megfeledkeztem az Európára nehezedett lidércnyomásról. Ott fenn volt ő otthon, oda született, mint a mormoták, melyeknek utánozta a füttyét, és mormotaképet vágott hozzá: odafönn boldog volt, csendes és ragályos boldogság öntötte el, mint egy kigyúló lámpafény. Átala újfajta szövetségre léptem a földdel és az éggel, és ebben a szövetségben benne volt mindaz, ami a kémia felé hajtott: szabadságvágyam, duzzadó erőm és az a mohó vágy, hogy megértsem a dolgokat. Pirkadatkor léptünk ki a Martinotti-menedékház kapuján, és ott álltak, a nap első sugarától még alig érintve, körben a hegyek, fehéren és barnán, vadonatújonnán, mintha az elmúlt éjszaka teremtették volna őket, és mégis mérhetetlenül öregén. Sziget volt mind, a máshol birodalma.

Egyébként nem kellett mindig messzire menni vagy nagyon magasra. Az elő- és utószezonban a hegyászok gyakorlósziklái váltak Sandro paradicsomává. Jó néhány ilyen van, Torinótól biciklivel két-három órára, és kíváncsi volnék, vajon még mindig

látogatják-e őket: a Pagliaio-csúcsok a Wolkmann-bástyával, a Cumiana-fogak, a Roca Patanüa (vagyis Meztelen szikla), a Plò, a Sbarüa és a többi háziasan szerény nevű szikla. Ez utóbbit, a Sbarüát, azt hiszem, éppen Sandro fedezte föl, vagy a titokzatos bátyja, akivel Sandro sohasem hozott össze, de aki, Sandro egy-két kurta utalásából következtetve, úgy viszonyulhatott hozzá, mint ahogy ő viszonyult a többi halandóhoz. A Sbarüa a „sbarüé” igéből származik, ami annyit jelent: megrémíteni; maga a szikla egy gránithasáb, mely egy szederceszerjéssel és kivágásra szánt fákkal borított szerény hegyoldalból szökik az ég felé néhány száz méter magasra: mint a krétai Fehér-hegyeken, az aljától a tetejéig hasadék húzódik, mely fölfelé úgy elkeskenyedik, hogy a hegymászó kénytelen kilépni a sziklafalra, ahol aztán valóban megrémül, és ahonnan akkoriban egy irgalmas szög állt ki, Sandro bátyjának jóvoltából.

Érdekes helyek voltak ezek; akkoriban csak egy-két tucat hozzánk hasonló megszállott járt oda, és Sandro mindet ismerte névről vagy látásból; nagy üggyel-bajjal másztunk fölfelé, a veritékünk szagára odagyúlt bögölyök undok zümmögése közepette, föl az ép, kemény sziklafalakon, melyeket csak itt-ott tört meg egy-egy füves perem, ahol páfrány és eper nőtt, vagy ősszel vadszeder; másutt meg egy-egy repedés, ahonnan csenevész fácskák nőttek ki, kapaszkodónak; néhány óra múlva fenn voltunk a csúcson, mely nem is csúcs volt, hanem többnyire valami szelíd legelő, ahol a tehenek közönyös szemmel bámultak ránk. Aztán le a nyaktörő lejtőn, alig néhány perc alatt, antik és új keletű tehenlepényekkel borított ösvényeken, hogy megkeressük a biciklinket.

Aztán jöttek a merészebb vállalkozások: könnyű kiruccanások sose, mert Sandro azt mondta, hogy a panorámanézegetésre negyvenéves korunkban is lesz majd idő. „Holnap, jó?”, mondta egyszer egy februári napon: az ő nyelvén ez azt jelentette, hogy ha jó idő lesz, még aznap este útnak indulhatunk, hogy végrehajtsuk az M.-fog téli megmászását, amire már hetek óta készültünk. Egy fogadóban aludtunk, és másnap reggel vágtunk neki, nem túl korán és nem is egy előre kitűzött időpontban (Sandro nem szerette az órákat: állandó csöndes figyelmeztetésüket az életébe való betolakodásnak érezte); vakmerően belevetettük magunkat a ködbe, és déli egy óra felé búj-tunk ki belőle, tündöklő napsütésben és egy olyan csúcs alatt, fönna a hegygerincen, mely nem a mi csúcsunk volt.

Én akkor azt mondtam, hogy ereszkedjünk vissza száz méterrel lejjebbre, aztán majd a hegyoldalon arrébb megyünk, amíg a szomszédos gerinc alá nem érünk; vagy ha már itt vagyunk, legjobb lesz folytatni fölfelé az utat, és beérni ezzel a csúcscsal, hiszen úgyszólván csak negyven méterrel alacsonyabb a másikonál; Sandro azonban, a kaján-ságtól ragyogva, azt felelte néhány rövid szótaggal, hogy az utóbbi javaslatom a jó, de aztán „a könnyű északnyugati hegygerincen” (ez gúnyos idézet volt a már említett Cai-útikönyvből) fél óra alatt az M.-fogat is megmásszuk; és hogy miért húszéves az ember, ha azt a luxust sem engedheti meg magának, hogy eltévedjen.

A könnyű hegygerinc lehet, hogy könnyű, sőt elemi fokú volt nyaranta, minket azonban meglehetősen kényelmetlen körülmények közt fogadott. Napsütötte oldalán nedves volt a szikla, az árnyékos oldalán pedig fekete jégréteg borította; a hegygerinc egy-egy kiugrása közt lucskos hópárnák feküdtek, melyekbe derékig besüppedtünk. Őtörk értünk föl a csúcsra, én igencsak megtépázva, Sandro pedig olyan gonosz vi-gyorral, hogy felbőszültem tőle.

– És hogy megyünk le?

– Majd meglátjuk – felelte, és titokzatosan hozzátette: – A legrosszabb esetben megkóstoljuk a medve húsát. – Meg is kóstoltuk aznap éjjel, mely hosszú éjszaka volt. Két

órába telt, amíg nagy nehezen leereszkedtünk, mivel a kötél megfagyott: merev, komisz gubanc lett belőle, mely minden kiugrásba beakadt, és úgy zörgött a sziklán, mint egy függővasút huzala. Este hétkor egy befagyott tengerszem partján voltunk, és már ránk sötétedett. Megettük azt a kevés ételmünket, ami még megmaradt, egy kis falfélét rögtönöztünk, hogy megvédjen valamelyest a szélről, és lefeküdtünk a földre, szorosan egymás mellé. Mintha az idő is megfagyott volna: olykor fölálltunk, hogy megmozgassuk a tagjainkat, és mindig ugyanannyi óra volt; a szél egyfolytában fújt, és a hold mindig ugyanolyan sápadtan nézett ránk, az égnek mindig ugyanarról a pontjáról, a hold előtt pedig rongyos felhők vágattak, mindig ugyanabban a szédítő iramban. Lefekvéskor levettük a cipőnket, ahogy az Sandro kedvenceiben, a Lammerkönyvekben elő volt írva, és a hátizsákunkba dugtuk a lábunkat; az első szürke derengésre, mely mintha a hóból jött volna, nem pedig az égből, elgyötört tagokkal, a kialvatlanságtól, az éhségtől és a fekvés gyötrelmétől égő szemmel tápázkodtunk fel: bakancsunk addigra úgy megfagyott, hogy kongott, mint a harang, és csak úgy tudtuk a lábunkra húzni, hogy előtte ráültünk, és kötöttünk rajta, mint a tyúkok.

De végül is a magunk erejéből tértünk vissza a völgybe, és a fogadósnak, aki nevetgélve érdeklődött: hogy sikerült a kirándulás, és közben feldúlt arcunkat fürkészte, azt feleltük, hogy köszönjük, remekül, aztán fizettünk, és emelt fővel távoztunk. Ez volt hát a medvehús: és most, annyi év után, már bánom, hogy keveset ettem belőle, mert mindabból a jóból, amit az élettől kaptam, semminek sem volt, még távolról sem, olyan íze, mint annak a húsnak, mert ez az íz az erőnk és a szabadságunk íze, azé a szabadságé, mely a tévedésre is feljogosít, és kezünkbe adja a sorsunkat. Ezért hálás vagyok Sandrónak, hogy szándékosan bajba sodort, akkor és a többi, csak látszólag esztelen vállalkozásunk során, és biztos vagyok benne, hogy a későbbiekben mindnek hasznát vettem.

Ő viszont nem, vagy legalábbis nem sokáig. Ő volt az a bizonyos Sandro Delmastro, aki elsőnek esett el az Akciópárt Piemonti Katonai Parancsnokságának tagjai közül. Alig néhány hónappal azután, hogy elkezdődtek a legnehezebb idők, 1944 áprilisában elfogták a fasiszták, de ő nem adta föl, és a cuneói Liktori Házból szólni próbált. Akkor lőtte le, a tarkójába küldött gépfegyversorozattal egy szörnyeteg gyerek hóhér, azoknak a nyomorult, tízenöt éves pibékeeknek az egyike, akiket a Salói Köztársaság a javítóintézetekből toborzott össze. Holtteste sokáig ott feküdt az utcán, mert a fasiszták megöltötték a lakosságnak, hogy eltemesse.

Ma már tudom, hogy egy embert szavakba öltöztetni, egy darab papíron életre kelteni reménytelen dolog: Sandrót pedig különösen az. Nem olyan ember volt, akit el lehet mesélni vagy emlékműbe faragni, őt, aki nevetett az emlékműveken: a tetteiben élt, és mivel ezeknek végük szakadt, belőle semmi sem maradt; semmi, hacsaknem szavak, legfeljebb szavak.

(Megjelent az *IL SISTEMA PERIODICO* című kötetben [Einaudi, 1981].)

KAPANEUSZ

Székács Vera fordítása

Valeriót se szeretni, se gyűlölni nem tudta volna senki: olyan együgyű, olyan korlátolt alak volt, hogy már az első percek után kívül rekedt a normális emberi kapcsolatokon. Korábban kicsi volt és kövér; kicsinek kicsi maradt, de kövérségéből csak petyhüdt ráncok maradtak meg arcán és testén, bánatos tanúnak. Sokáig dolgoztunk egymás mellett a lengyel sárban. Mindnyájunkkal előfordult, hogy elestünk, bele az építkezés mély és ragacsos sarába, de az a kevés állati méltóság, amely az elgyötört emberben azért még megmarad, arra ösztönzött, hogy próbáljunk meg talpon maradni, vagy legalábbis nem látványosan esni el: hiszen egy földön fekvő ember, egy elterült ember veszélyben van, mert vérengző ösztönöket ébreszt, és inkább gúnyt kelt, mint szánalmat. Valerio viszont folyton elesett, többször, mint bárki más. Elég volt egy könnyű kis lökés, vagy annyi se: sőt olykor nyilvánvaló volt, hogy szándékosan terült el a sárban, ha csak egy rossz szót szoltak hozzá, vagy valaki útásra emelte a kezét: abból a kis magasságából le az iszamós földre, akár valami anyamellre, mintha az álló helyzet természetellenes állapot volna a számára, mint másnak az, ha kötélén lépked. A sár volt az ő menedéke, az ő vélt egérútja. Ő volt a sáremberke, a színe is olyan volt, mintha sárból volna. Ezt tudta is: azzal a kevés értelmével, amely a szenvedésben megmaradt, tudta magáról, hogy nevetséges.

És erről nem is hallgatott, mivel bőbeszédű ember volt. Vég nélkül mesélt megpróbáltatásairól, az elesésekről, a pofonokról, a gúnykacajokról, mint egy szegény Pulcinella: nem volt benne semmi igyekezet, hogy akár egy szemernyi részt is megmentsen magából, hogy elfedje a legalantasabb részleteket; sőt még ki is emelte a legnevetségesebb pillanatokát, a színészi tehetségnek egy kis halvány felvillanásával, mely poharazó kompániák emlékét idézte föl. Aki ismer ilyen embereket, tudja, hogy született hízogok, de nincsenek hátsó gondolataik. Ha a normális életben találkoztunk volna, nem tudom, hogy és mint hízogt voltam nekem; ott minden reggel azzal üdvözölt, hogy milyen jó színben vagyok. Bár nem sokban múltam felül, szánalmat és ugyanakkor valami homályos utálatot éreztem iránta; de mivel a szánalom merőben haszontalan érzés volt azokban az időkben, mihelyt feltámadt, nyomban el is oszlott, mint füst a szélben, és az éhség üres tze maradt utána az ember szájában. Mint mindenki, én is többé-kevésbé szándékosan kerültem Valeriót: nagyon is nyilvánvalóan rá volt szorulva a többi emberre, és a rászorulókban mindig hitelezőket vélünk látni.

Egy borús szeptemberi napon megszólaltak a sár fölött a légiriadó szirénái, és lebegtetett hangon üvöltöttek, mint a vonító állat. Nem először történt, és énnekem volt egy titkos rejtékelyem: egy föld alatti verem, ahol üres zsákok álltak egymásra tornyozva. Leszaladtam a verembe, és ott találtam Valeriót: nyájas bőbeszédűséggel fogadott, amit nem viszonztam, és miközben engem kezdett elnyomni az álom, belefogott sármalms kalandjainak elbeszélésébe. Odakint, a szirénák gyászos üvöltése után, fenyegető csend lett, aztán egyszer csak lábdobogást hallottunk a fejünk fölött, és rögtön utána kirajzolódott a lépcső tetején Rappoport tagbaszakadt, fekete alakja, vödör-

rel a kezében. Észrevett minket, és odakiáltott: – Hé! Olaszok! – majd elengedte a vödört, mire az csörömpölve legurult a lépcsőn.

A vödörben nemrég leves lehetett, de most üres volt, és majdhogynem tiszta. Én és Valerio azért ki tudtunk kotorni: belőle egy kis maradékot, gondosan kikaparva a vödör alját és oldalát a kanalunkkal, amit akkoriban éjjel-nappal magunknál hordtunk, minden váratlan és valószínűtlen eshetőségre készen, mint a templomos lovagok a kardjukat. Eközben Rappoport méltóságteljesen alászállt közénk: nem olyan ember volt, aki levest ajándékoz, de nem is kunyerált magának.

Rappoport akkor úgy harmincöt éves lehetett. Lengyel volt, de Pisában végezte el az orvosi egyetemet: ebből fakadt az olaszok iránti rokonszenve és egyoldalú barátsága Valerióval, aki Pisában született. Rappoport csodálatra méltóan fel volt fegyverezve. Ravasz volt, erőszakos és vidám, mint a hajdani kalózok: nem esett nehezére, hogy egy lendülettel elrúgja magától mindazt, ami a civilizációból feleslegesnek bizonyult. Ugy élt a lágerben, mint tigris a dzsungelben: a gyengékre lecsapott, és megsarcolta őket, a nála erősebbeket pedig kikerülte; ha kellett, vesztegetett, lopott, verekedett, vagy éppen összehúzta a nadrágszíjat, hazudott vagy sündörgött, mikor mit kívántak a körülmények. Ellenség volt tehát, de nem aljas, és nem visszataszító. Lassan lesétált a lépcsőn, és amikor odaért hozzánk, mindkettőnk előtt nyilvánvalóvá vált, hogy hova került a vödör tartalma. Ez is az egyik bravúrja volt: a légiriadó első felülvoltására, az általános felfordulás közepette berohant a telep konyhájába, aztán futás kifelé a zsákmánnyal, nehogy odaérjen az őrző. Háromszor csinálta meg, és mind a háromszor sikerült neki; a negyedik alkalommal Rappoport, az óvatos bandita szépen ott maradt a csapatával az egész riadó alatt. Lilienthalon, aki utána akarta csinálni a bravúrt, rajtaütöttek, és másnap nyilvánosan fölakasztották.

– Üdv, olaszok – mondta –, szervusz, Pisa szülőtte. – Aztán újra csend lett; a zsákokon hevertünk egymás mellett, és egy kis idő múlva Valerio meg én elszenderedtünk: amolyan képektől nyüzsgő félálomba. Ehhez egyébként nem kellett vízszintes helyzetbe kerülnünk: egy-egy tétlen percben az is előfordult, hogy állva elaludtunk. Nem így Rappoport, aki, bár utálta a munkát, az a vérmes emberfajta volt, aki nem tudja elviselni a téletenséget. Elővett a zsebéből egy bicskát, és egy kövön élesíteni kezdte, időnként ráköpve; de ez sem volt elég neki. Rákiáltott Valerióra, aki már hortyogott:

– Ébredj, fiú: miről álmodtál? Ravioliról, ugye? Meg Chiantiról: a Via dei Mille menzáján, hat ötvenért. És hozzá bifsztek, *psza crew*, a feketepiacról, de olyan, hogy lelógott a tányérról; Olaszország remek hely. Utána meg Margherita... – és itt vidáman elfintorította az arcát, és egy csattanókat ütött a combjára. Valerio eközben felébredt, és összegömbölyödve hevert a zsákokon, kis, földszínű arcára alvadt mosollyal. Nem szólt hozzá szinte soha senki, de nem hiszem, hogy ez különösebben bántotta volna, fel sem fogta; Rappoport viszont gyakran megszólította, és őszinte odaadással engedte át magát a pisai emlékek hullámainak. Számomra világos volt, hogy Valerio csak ürügy neki egy kis kikapcsolódásra, Valerio számára viszont ezek a pillanatok a barátság, egy erős ember értékes barátságának zálogai voltak, melyeket a nagylelkű Rappoport úgy nyújt át neki, Valerióknak, mint férfi a férfinak, ha nem éppen úgy, mint egy vele egyenrangú embernek.

– Hogyhogy, nem ismerted Margheritát? Sose voltál vele? Hát akkor mi a fenének születettél Pisába? Az olyan nő volt, hogy még a holtakat is fel tudta volna támasztani: nappal finom és ápolt, éjjel meg valóságos művésznő... – Ekkor egy éles füttyülés hangzott fel, majd nyomban utána egy másik. Úgy hallatszott, mintha a végtelen messze-

ségből indultak volna neki, de a száguldó mozdonyok örült iramával közeledtek felénk: a föld megrázkódott, a mennyezet betongerendái úgy megrepegtek egy pillanatra, mintha gumiból lennének, és a két robbanás végre megért: összedőlő falak robaja követte őket, bennünk pedig a görcs kéjes oldódása. Valerio időközben az egyik sarokba vonszolta magát, karjába rejtette arcát, mintha egy pofon ellen védekezne, és halkán imádkozott.

Egy újabb, szörnyű sütyülés közeledett felénk. A fiatalabb európai nemzedékek nem ismerik ezeket a sütyőket: nem lehet, hogy ezek csak úgy maguktól lettek ilyenek, valaki biztosan akarta, hogy ilyenek legyenek, hogy a bombáknak már a hangja is vérszomjas, fenyegető legyen. A zsákhalom tetejéről gyorsan legurultam a falhoz: máris egy nagy robbanás, egészen mellettem, jóformán testközelen, aztán a légnyomás sűrű fuvallata. Rappoport fetrengett a röhögéstől. – Na, mi van, pisaikám, becsináltál? Vagy még tartod? Várjál, várjál, most jön a java.

– Jó idegeid vannak – szólaltam meg, miközben gimnáziumi emlékeimből földrengett, halványan, mintha egy előző inkarnáció emlékképe lenne, a hetyke Kapaneusz, aki a pokol fenekéről hívja ki Zeust, és nevet a villámain.

– Nem az idegeken múlik, hanem az elméleten. A könyvelés elméletén: ez az én titkos fegyverem.

Én akkoriban olyan fáradt voltam, hogy úgy éreztem, fáradtságom ósrégi, eggyé vált velem, és immár kipihenhetetlen. Nem az a mindenki által ismert fáradtság volt, mely fölülkerekedik a jó közérzeten, és úgy beárnyékolja, mint egy múltó bénulás, hanem egy végleges hiány, egy végtag elvesztése. Üresnek éreztem magam, mint egy elsütött puská, és ugyanezt érezte Valerio is, talán kevésbé tudatosan, és a többiek is mind: Rappoport elevenségét, amit más körülmények közt csodáltam volna (mint ahogy ma valóban csodálok), illetlen dolognak, pimaszságnak éreztem: ha a mi bőrünk nem ér két krajcárt, az övé se ér sokkal többet, még ha lengyel is, és tele van a hasa; és bosszantó volt, hogy ő ezt nem hajlandó elismerni. Azt a bizonyos elméletet meg a könyvelést pedig semmi kedvem sem volt végighallgatni. Más dolgom volt: hogy aludjak, ha az ég urai megengedik; ha nem, akkor pedig az, hogy békében nyeljem befelé a félelmemet, mint minden józan gondolkodású ember.

De Rappoportot nem volt könnyű félresöpörni, elhallgattatni vagy levegőnek nézni. – Mért alusztok? Én itt végrendelkezni készülök, ti meg alusztok. Talán már útban is van a bombám, és nem akarom elszalasztani az alkalmat. Ha szabad volnék, írnék egy könyvet, és abban írnám meg a filozófiámat, de most csak a ti szerencsétlen fejtekbe tudom beleverni. Ha hasznát veszitek, annál jobb; ha nem, és ha ti megússzátok, én meg nem, ami azért furcsa lenne, továbbadhatjátok, hátha rápasszol valakire. Nem mintha nagyon érdekelne: nem vagyok egy jótét lélek.

Szóval: én, amíg csak tudtam, ettem, ittam, szeretkeztem, otthagytam a lapos, szürke Lengyelországot a ti Itáliátokért; tanultam, okosodtam, utaztam és láttam. Jól nyitva tartottam a szememet, egy morzsát se szórtam el; szorgalmas voltam, nem hiszem, hogy ennél többet, ennél jobbat lehetett volna tenni. Minden, ami volt, jó volt: nagy mennyiséget halmoztam fel a jóból, és ez a sok jó nem vészett el, hanem itt van bennem, biztos helyen: nem hagyom elhalványulni. Itt őrzöm. Senki sem veheti el tőlem.

Aztán idekerültem: húsz hónapja vagyok itt, és húsz hónapja könyvelek. A befektetés megtérült, még jócskán aktívumban vagyok. Ahhoz, hogy a mérleg felboruljon, még sok hónap láger kéne, vagy soknapig kínvallatás. Másrészt – és szeretettel megسيمogatta a hasát – egy kis vállalkozókedvvel olykor-olykor itt is talál valami jót az ember.

Így hát, abban a sajnálatos esetben, ha valamelyiktek túlélne engem, elmondhatjátok, hogy Leon Rappoportnak megvolt mindene, ami járt neki, nem hagyott maga után adósságot, de neki se tartozik senki, nem sírt és nem rimánkodott könyörületért. Ha a másvilágon találkozom Hitlerrel, teljes joggal szemem köphetem... – A közelünkben újra becsapott egy bomba, és olyan robaj hallatszott, mintha hegyomlás volna: valószínűleg az egyik raktárépület dőlt össze. Rappoportnak majd hogyanem ordítva kellett befejeznie: – ...mert nem kapott meg engem!

Azután csak egyszer láttam Rappoportot, néhány pillanatra, és az a szinte fénykép-szerű kép maradt meg bennem róla, ahogyan emez utolsó jelenésekor élém bukkant. A láger betegszobájában feküdtem, 1945 januárjában. Emeletes priccsemről ki lehetett látni egy utcarészre két barakk között, ahol, immár a magas hóban, egy keskeny sávot lapátoltak ki az arra járóknak; a betegszoba személyzete gyakran végigment rajta, párosával, hordágyra tett halottakat vagy haldoklókat szállítva. Egyszer az egyik hordágyvivőn megakadt a szemem: nemcsak magas termete, hanem fensőséges, tiszteletet parancsoló kövérsége miatt is, mely ugyancsak szokatlan volt azon a helyen. Rappoport volt az: lemásztam az ablakhoz, és megkocogtattam az üveget. Rappoport megállt, vidám és sokatmondó grimaszt vágott felém, és széles ívben meglengette a karját, amitől szomorú rakomány a kalimpálva oldalra csúszott.

A légert két nap múlva kiürítették, a köztudottan borzalmas körülmények között. Jó okom van rá, hogy feltételezzem: Rappoport nem élte túl az eseményeket, ezért kötelességemnek tartom, hogy, amennyire tőlem telik, teljesítsem a rám bízott feladatot.

(Megjelent a *LILFT E ALTRI RACCONTI* című kötetben [Einaudi, 1975].)

Marno János

ALAPJÁRÁS

S. B. és M. B. emlékének

Elsőnek arra eszmél, hogy megöregedett.
Csak a szeme villan néha, meg az összepréselt
penge szája sarkán a nyál. Mire?
A hang éle hamar kicsorbul, recsegő
venyigeszálkák, Ezért?, hallja, Mondd, ezért?
Érzi, hogy a szalagnak tökmindegy. A szalag az ég
napszitta horizontja, dupla vagy semmi (valószínűbb,
hogy semmi) orsóra fűzött tekercs, szóval mindenképp
ő a hülye, a balek, akár átjátszásról van
szó, akár csak arról, amit egy kor
a maga beérésének tekint; („Ki hol bír, ott enged.”)